

Pogány Ágnes

In Memoriam Alice Teichova (1920–2015)

Alice Teichova halálhíre bécsi közvetítéssel jutott el a nyár közepén Budapestre. A neves gazdaságtörténész, aki kilencvenes évei elejéig aktívan részt vett a tudományos életben, 2015. március 12-én, Cambridge-ben hunyt el. Drámai fordulatokban és szerencsés megmenekülésekben gazdag élettörténete regényírók tollára kívánczik, és már eddig is több történeti publikációban került megörökítésre. Életének tíz évtizede alatt átélte, megszenvedte mindazt, amit Közép-Európában a 20. század hozott magával, de példát mutatott arra is, milyen utat járhat be egy tehetséges, minden nehézséget legyűrni képes nő a tudományban.

Brit gazdaságtörténészként alapvető szerepe volt abban, hogy Közép-Európa gazdaságtörténete a történeti kutatás fősodrába, az érdeklődés homlokterébe került. Richard J. Evans megemlékezésében kiemelte, hogy Alice hívta meg Norwichba, és tette ismertté az akkor még fiatal német történészeket, Hans-Ulrich Wehlert, Jürgen Kockat vagy az amerikai Gerald D. Feldmant. Terry Gourvish (a London School of Economics, Business History Unit későbbi igazgatója), szintén fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a hetvenes években Alice vitt nemzetközi szintet az akkoriban igencsak provinciális angol tudományos életbe. Alice az 1970-es évektől kezdett Ausztriába járni, kapcsolatokat épített ki az akkor fiatal osztrák gazdaságtörténészekkel, Herbert Matissal, Dieter Stiefellel, Hans Kernbauerrel, Alois Mosserrel, Gertrude Enderle-Burcelllel. Támogatásával nyílt meg az út az osztrák, cseh és szlovák, majd az 1980-as évek végétől a magyar gazdaságtörténészek előtt is a külföldi ösztöndíjak, vendégkutatói helyek, tudományos együttműködések felé.

Alice legendás munkabírásiának, szervezőtehetségének, kiváló kapcsolatainak köszönhetően számos nemzetközi kutatási projektet hozott létre, nemzetközi workshopok szervezésében vett részt, neves külföldi szerzőket felvonultató nívós tanulmányköteteket szerkesztett. Személyes varázsa, kedvessége, közvetlensége mindenkire hatással volt, könnyedén épített ki évtizedeken át működő, személyes barátságokon, kapcsolatokon alapuló tudományos hálózatokat, egész Európát átfogó tudományos kooperációkat. Ilyen volt például a bankok és az ipari vállalatok közötti kapcsolatok természetét vizsgáló nagy nemzetközi projekt, amely a gerschenkroni és hilferdingi téziseket kívánta verifikálni, számos európai országot bevonva a kutatásba, vagy a náci Németország által megszállt Európa gazdaságát kutató projekt, amit a European Science Foundation (ESF) finanszírozott. Életművének talán ez volt a legjelentősebb része: az „Alice-mafia”, ahogyan Terry Gourvish nevezte tréfásan, az a kutatói hálózat, amely jóval az Európai Unió által létrehozott kutatási pályázatok előtt folytatott nemzetközi összehasonlító vizsgálatokat, sok ország tudósainak közreműködésével.

1920. szeptember 19-én született Bécsben, Arthur Schwarz és Gisela Leist gyermekeként. Az apa aranyműves és órásmeister volt, a határozott és erős anya pedig az üzletben segített neki. A császárvárosban széles rokonsággal rendelkező, generációk óta asszimilált zsidó család viszonylagos anyagi jóléte kezdetben lehetővé tette, hogy lányuk zongorázni tanuljon és különféle sportokat űzzön. A gazdasági világválságban azonban tönkrementek, ami keresztülhúzta Alice továbbtanulási vágyait. A külvárosba költöző, magát egyetlen szobában meghúzó négytagú család 1938-ra lassanként konszolidálódó helyzetét az Anschluss, a gyilkos indulatok elszabadulása végképp tarthatatlanná tette Ausztriában. A kivándorlás mellett döntöttek, az erre jogosító engedélyhez azonban csak az juthatott hozzá, aki talált olyan brit családot, amelyik hajlandó volt őt háztartási alkalmazottként foglalkoztatni. Az I. világháború utáni Nagy-Britanniában külföldi munkavállalókkal pótolták a krónikus cselédhiányt, már a harmincas évek elejétől tömegesen vállaltak munkát közép-európai fiatal nők a brit szigetek háztartásaiban. Hitler hatalomra jutása után tovább duzzadt a munkát keresők száma, hiszen a cselédmunka menekülési lehetőséget biztosított Németország, Ausztria és Csehszlovákia számos üldözöttje számára. 1939 tavaszáig a Schwarz család összes tagjának sikerült Angliában menedékre lelnie; Alice anyja szakácsnőként vállalt munkát Exeterben, ahová kisfiát is magával vitte; apját egy helyi óras foglalkoztatta. Az érettségi előtt álló, alig 18 éves Alice pedig egy „Kindertransport”-tal jutott ki Angliába, egy Burmából hazatért jómódú, nyugalmazott öntözőmű-igazgató családjánál lett cselédlány, London egyik elővárosában, a Surrey megyei Kingston-upon-Thamesben.

Az ambiciózus fiatal lány nem érte be a háztartási munkával, és a családja is nagyon hiányzott neki. Egy évi cselédkedés után szüleihez költözött Exeterbe, egy Woolworth áruházban lett eladónő, ahol a főnökei is felfigyeltek rá, mert rengeteg kekszet adott el főként munkáslányokból álló vevőkörének. Később irodai munkát kapott, ami mellett beiratkozott egy esti iskolára, és végre teljesült a vágya: sikerült felvételt nyernie az egyetemre. 1942-ben, a British Council ösztöndíjával és a család szerény anyagi támogatásával megkezdhette tanulmányait a Leedsi Egyetemen, ahol 1945-ben szerezte meg kitüntetéses BA-diplomáját közgazdaságtanból.

1940-ben, még Exeterben, abban a menekültklubban, amelyet apja hozott létre a helyi kvékerek segítségével, találkozott egy prágai orvostanhallgatóval, aki 1939 tavaszán menekült el Csehszlovákiából, és egyetemi tanulmányait Nagy-Britanniában folytatta. Mikuláš Teich a felvidéki Rózsahegyen (Ružomberok) született 1918-ban, szüleit koncentrációs táborban gyilkolták meg a II. világháború alatt. Alice és Mikuláš ettől kezdve elválaszthatatlanok lettek. 1944 januárjában összeházasodtak, és közel 75 évet töltöttek el együtt, kölcsönös szeretetben és megbecsülésben, egymást támogatva a nehéz időkben, betegségekben. Két gyermekük, Eva és Peter a háború után született. Nem véletlenül hasonlította őket megemlékezésében Philémonhoz és Baukiszhoz Herbert Matis, a bécsi egyetem gazdaságtörténet-professzora. Szinte minden percüket együtt

töltötték, Mikuláš még a külföldi konferenciákra is elkísérte feleségét. Bár nem gazdaságtörténettel foglalkozott, hanem tudománytörténészként lett elismert kutató, mégis ő volt mindig az egyik legérdeklődőbb, legaktívabb, vitára mindig kész résztvevő, aki Alice oldalán ülte végig az összes banktörténeti, vállalkozástörténeti workshopot, gazdaságtörténeti konferenciát, legyen az a világ bármely pontján. Legutóbb 2009-ben, Utrechtben találkoztam velük, a nemzetközi gazdaságtörténeti (WEHC) kongresszuson, ekkor Alice 89, Mikuláš 91 éves volt.

A világháború után a baloldali gondolkodású házaspár úgy döntött, visszatérnek Mikuláš szülőföldre, hogy részt vegyenek az ország újjáépítésében. Alice-nek újabb nyelvet kellett elsajátítania, újabb országban otthonra lennie. Folytatta tanulmányait, 1952-ben summa cum laude doktorált Prágában, 1960-ban megszerezte a történettudomány kandidátusa címet, 1964-ben pedig habilitált a Károly Egyetemen, ahol docensi kinevezést kapott. Gazdaságtörténetet oktatott, miközben tudománytörténész férjét a sztálinista tisztogatások részeként meghurcolták és árulóként kizárták a kommunista pártból az ötvenes évek elején.

Az egész életében szocialista meggyőződésű pár az Alexander Dubček által képviselt reformok lelkes támogatója lett. A prágai tavasz idején Alice az egyetem pedagógiai karának választott párttitkáraként részt vett a kari liberalizálási folyamatokban. 1968 augusztusában, amikor a Varsói Szerződés katonai beavatkozása eltiporta az emberarcú szocializmus megvalósítására tett kísérletet, mindketten elvesztették az állásukat, és ismét menniük kellett. Az utolsók között lépték át a csehszlovák határt; később Alice gyakran emlegette, hogy ők voltak az egyetlenek, akiknek kétszer is sikerült idejében elmenekülniük. Szerencséjük volt, Mikuláš egyéves amerikai ösztöndíja révén érvényes vízummal, útlevéllel utazhattak külföldre. A kaliforniai vendégkutatói hónapok után már nem tértek vissza Prágába, az angliai Cambridge-ben kezdték újra harmadszor is az életüket, és itt telepedtek le végleg. Alice a kizárólag női hallgatók számára alapított Girton College-ban, Mikuláš pedig az újonnan létrehozott Robinson College-ban lett fellow, Alice 1971-ben Norwichban, a University of East Anglián kapott oktatói állást, majd négy évvel később ő lett az egyetem első női professzora, nyugdíjazásáig itt dolgozott. Alice a nyugdíjazási kort elérve is aktív maradt, 1986-ban a Cambridge-i Egyetem Közgazdaságtudományi és Politikatudományi Karának tagja, 1989-től az LSE főmunkatársa (senior reseach associate) lett.

Az angliai években bontakozott ki igazán Alice gazdaságtörténeti munkássága. Kezdetben főként Csehszlovákia gazdaságtörténetét kutatta.¹ Az első, és talán máig legtöbbet hivatkozott könyve² 1974-ben jelent meg, ami a müncheni

¹ Teichova, Alice 1988: *The Czechoslovak Economy 1918–1980*. London–New York; Teichova, Alice 1988: *Die Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1980*. Wien; Teichova, Alice 1988: *Kleinstaaten im Spannungsfeld der Großmächte Wirtschaft und Politik in Mittel- und Südosteuropa in der Zwischenkriegszeit*. München.

² Teichova, Alice 1974: *An Economic Background to Munich. International Business and Czechoslovakia 1918–1938*. Cambridge. A könyvről Ránki György írt ismertetést a *Századok* 1979. évi 6. számában (1128–1129).

egyezmény addig ismeretlen gazdasági hátterét tárta fel. Csehszlovák és német levéltári források és statisztikák alapján vizsgálta a külföldi tőke és a nemzetközi kartellek szerepét 1938 előtt. A későbbiekben is a multinacionális vállalatok története, a közvetlen külföldi tőkebefektetések szerepe, a bankok nemzetközi tevékenysége foglalkoztatta. Több konferenciát szervezett ezekről a kérdésekről, majd ezek anyagából nagyhatású tanulmányköteteket szerkesztett olyan neves közreműködőkkel, mint Alfred D. Chandler Jr., Mira Wilkins, Geoffrey Jones, Roy Church, Philip L. Cottrell, Leslie Hannah, Hans Pohl, Eduard März, Richard J. Overy, Maurice Lévy-Leboyer, François Crouzet vagy az ekkoriban nemzetközileg is ismertté váló magyar gazdaságtörténész-páros: Berend T. Iván és Ránki György.³ A kötetek közül több spanyol és japán nyelven is megjelent. 1986-tól kezdett el a bankok történetével, iparfinanszírozó szerepével foglalkozni. A brit pénzügyi forrásokból finanszírozott nagyszabású kutatási projekt is számos fontos tanulmánykötetet eredményezett.⁴ A 21. század elején a gazdasági nacionalizmus, gazdaság és politika viszonya került érdeklődése homlokterébe, amit újabb kötetek megjelenése kísért.⁵ A nyolcvanas és kilencvenes években többször járt Magyarországon, magyarul is jelentek meg publikációi,⁶ több magyar történész-szel ápolt személyes barátságot.

A hetvenes évektől a szakmai elismerést rangos kitüntetések is jelezték, számos neves intézmény választotta tagjai közé.⁷ Nyolcvanadik születésnapján,

³ Teichova, Alice – Cottrell, Philip L. (eds.) 1983: *International Business and Central Europe 1919–1939*. Leicester–New York; Teichova, Alice – Lévy-Leboyer, Maurice – Nussbaum, Helga (eds.) 1986: *Multinational Enterprise in Historical Perspective*. Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sidney–Paris; Teichova, Alice – Lévy-Leboyer, Maurice – Nussbaum, Helga (eds.) 1989: *Historical Studies in International Corporate Business*. Cambridge–New York–Port Chester–Melbourne–Sidney–Paris.

⁴ Teichova, Alice – James, Harold – Lindgren, Håkan (eds.) 1991: *The Role of Banks in the Interwar Economy*. Cambridge–London–New York–Port Chester–Melbourne–Sidney–Paris; Teichova, Alice – Cottrell, Philip (eds.) 1992: *European Industry and Banking between the Wars: A Review of Bank-Industry Relations*. Leicester–London–New York; Teichova, Alice – Gourvish, Terry – Pogány, Ágnes (eds.) 1994: *Universal Banking in Twentieth Century Europe*. Aldershot; Teichova, Alice – Kurgan-van-Hentenyk, Ginette – Ziegler, Dieter (eds.) 1997: *Banking, Trade and Industry. Europe, America and Asia from the Thirteenth to the Twentieth Century*. Cambridge.

⁵ Teichova, Alice – Matis, Herbert – Patek, Jaroslav (eds.) 2000: *Economic Change and the National Question in Twentieth-century Europe*. Cambridge; Teichova, Alice – Matis, Herbert (eds.) 2003: *Nation, State and the Economy in History*. Cambridge.

⁶ Teichova, Alice 1989: Ausztria gazdasági kapcsolatainak kialakítása az utódállamokkal, 1918–1926. A védett piactól a világpiacon konkurenciáig. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Gazdaság, társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 6.) Budapest, 237–254; Teichova, Alice 1990: Bilateral Trade Revisited: Did the South-East European States Exploit National Socialist Germany on the Eve of the Second World War? In: Glatz, Ferenc (ed.): *Modern Age – Modern Historian. In Memoriam György Ránki (1930–1988)*. Budapest, 193–209; Teichova, Alice 1996: Economic Thought in the Czech Lands at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Century. In: Buza János – Csató Tamás – Gyimesi Sándor (szerk.): *A gazdaságtörténet kihívásai. Tanulmányok Berend T. Iván 65. születésnapjára*. Budapest, 163–172.

⁷ 1970 és 1976 között a cambridge-i St. Anthony's College főmunkatársa (Senior Associate Member), később a Girton College tiszteletbeli tagja volt. 1980-ban tagjai közé emelte a Royal

2000 szeptemberében kapta vissza osztrák állampolgárságát, a tiszteletére az LSE-n szervezett konferencia keretében, a londoni osztrák követségen rendezett ünnepélyes fogadáson. Életének utolsó évtizedeiben minden évben hosszabb időt töltött Bécsben. 1998 és 2003 között, az osztrák állam felkérésére részt vett az osztrák történezbizottság (Historikerkommission der Republik Österreich) lelkileg is nagyon megterhelő munkájában, amelynek célja a náci korszak történetével való szembenézés, a vagyonok akkori kisajátításának feltárása, és az egykori áldozatoknak járó vagyoni restitúció és kártérítés kérdésének tisztázása volt. A neves történészt Bécs városa által adományozott díszsírhelyen helyezték örök nyugalomra 2015. június 25-én.

Historical Society, ugyanebben az évben, Washingtonban Woodrow Wilson Fellow lett. Tagjává választotta a svéd SCASS (Swedish Collegium for Advanced Studies in the Social Sciences) és az amerikai Oregon State University (Center for the Humanities); 1987–89 között Emeritus Leverhulme Fellow. Díszdoktorává avatta az uppsalai (1985) és a bécsi egyetem (1995) is.